

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з наукової роботи ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»
доктор медичних наук, професор
Іван МИРОНЮК
2024 р.

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів
дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в галузі
знань 81 Право за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право;
муніципальне право» на тему «Інститут безпосередньої участі народу у
реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження»
БЕРЧ Вероніки Вікторівни

На виконання Наказу ректора ДВНЗ «Ужгородський національний університет» 05.11.2024 року № 78/01-04 «Про проведення попередньої експертизи докторської дисертації» створена комісія у складі:

Белової Мирослави Володимирівни - доктора юридичних наук, доцента, професора кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Греци Світлани Михайлівни - доктора юридичних наук, доцента, професора кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Піфка Олександра Олександровича - доктора юридичних наук, доцента, професора кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

провела попередню експертизу дисертації здобувача наукового ступеня доктора наук в галузі знань 81 Право за спеціальністю 12.00.02 «конституційне право; муніципальне право» на тему «Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження» БЕРЧ Вероніки Вікторівни і дійшла наступного висновку:

1. Найсуттєвіші наукові результати, які одержані особисто дисертантом

Дисертаційна робота Берч Вероніки Вікторівни на тему: «Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження» є закінченим науковим дослідженням, яка містить нове вирішення актуальної науково-прикладної проблеми щодо теоретичних та праксеологічних аспектів модернізації інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні у конституційно-правовій площині.

Актуальність дисертації полягає у тому, що в дисертаційній роботі вперше у вітчизняній конституційно-правовій науці на основі вітчизняних та іноземних наукових досліджень, законодавства України та зарубіжних держав і практики його реалізації здійснено системний та комплексний аналіз інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, що дало змогу сформулювати цілісну науково-обґрунтовану концепцію цього інституту, а також розробити нові теоретико-прикладні положення та висновки, спрямовані на його розвиток та вдосконалення в Україні:

уперше:

- репрезентовано авторську класифікацію сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та виокремлено:

- 1) *класичну* модель, за якої народ бере участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних за англо-американською системою; присяжні приймають рішення щодо питання факту (вини), а судді виносять вердикт (вирішують питання права);
- 2) *дорадчу* модель, за якої «народні судді» беруть участь у здійсненні правосуддя разом із професійними суддями та єдиною колегією приймають рішення щодо питань факту та права;
- 3) *гібридну* модель – поєднує елементи класичного суду присяжних і дорадчої моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та передбачає розгляд справи єдиною колегією, у якій питання вини вирішують «народні судді», а вердикт приймається разом з професійними суддями;
- 4) *модель народного правосуддя* – це форма народної участі, за якої правосуддя здійснюється виключно «народними суддями», тобто представниками громадськості;

- зроблено висновок, що до моделі народного правосуддя, окрім інституту мирових суддів, доцільно відносити суди звичаєвого права: 1) засади діяльності

яких визначаються Конституцією та/або іншими законами держави; 2) які мають за мету не примирення чи медіацію, а прийняття конкретного рішення, котре може передбачати встановлення відповідальності; 3) рішення звичаєвих судів визнаються державою та можуть бути оскаржені до державної судової системи;

- узагальнено функції інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, серед яких виокремлено установчу, регулятивну, охоронну, правозахисну, аксіологічну, політичну, репрезентативну, культурно-ідеологічну, інформативно-комунікативну та контрольно-наглядову; розкрито їх сутність та зміст;

- запропоновано класифікацію міжнародних стандартів у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у такому вигляді: 1) універсальні та регіональні стандарти у сфері прав людини; 2) міжнародні стандарти щодо встановлення засад функціонування судової влади, зокрема, забезпечення права на справедливий суд; 3) міжнародні документи щодо участі громадськості в управлінні державними справами; 4) за умови функціонування виборних мирових суддів – міжнародні виборчі стандарти;

- сформульовано визначення терміно-поняття «конституційно-правовий статус присяжного», під яким запропоновано розуміти його правове становище, яке визначається у контексті реалізації судової влади шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур та охоплює комплекс закріплених прав, обов'язків, відповідальності та гарантій; встановлено, присяжні у рамках судового провадження виконують роль колективного суб'єкта безпосередньої реалізації судової влади; визначено, конституційно-правовий статус присяжного охоплює такі структурно-рівневі компоненти: 1) загальний статус; 2) спеціальний статус; 3) галузевий статус; 4) індивідуальний статус;

- розроблено ключові елементи програми попередньої підготовки присяжних, встановлено мету, визначено оптимальну тривалість навчання та представлено орієнтовні модулі програми;

- вмотивовано потребу передбачити у системі «Електронний суд» електронний кабінет присяжного, котрий має бути доступним до перегляду тільки для суду та з метою збереження конфіденційності повинен використовувати

сучасні системи шифрування та захисту даних для забезпечення безпеки інформації; представлено додаткові механізми захисту конфіденційності присяжних;

- репрезентовано варіанти вирішення питання щодо проведення виборів мирових суддів у поточних умовах воєнного стану в Україні, коли проведення виборів відповідно до положень Конституції України заборонено;

удосконалено:

- методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади;

- розуміння демократії як однієї із фундаментальних категорій у політичній філософії та правовій науці; визначено, в умовах підвищення значущості конституційних цінностей, залучення народу до здійснення правосуддя набуває особливого значення, виступає основоположним елементом у зміцненні правової держави, забезпеченні демократизації публічної влади та підвищенні ефективності правосуддя;

- теоретичні позиції щодо розмежування понять «демократія», «судова демократія» та «участь народу у реалізації судової влади», зокрема встановлено таку кореляцію зазначених термінів: 1) вужчим за сутністю і змістом поняттям аніж демократія є термін «судова демократія», якщо демократія є способом організації суспільства та характеризує увесь державний лад, заснований на принципі народовладдя, то судова демократія є режимом судової влади та передбачає забезпечення відкритості судових процесів для громадськості, що сприяє підвищенню довіри до судової системи; забезпечення рівності всіх перед законом і справедливого розгляду справ; відповідальність суддів перед суспільством і здійснення ними повноважень відповідно до чинного законодавства та етичних норм; механізми контролю за діяльністю судової влади з боку громадянського суспільства та інших гілок влади; участь (безпосередню та/або опосередковану) народу у реалізації судової влади тощо; 2) ще одним режимом судової влади, поряд із судовою демократією, є так звана судова олігархія, що реалізується суддями як окремою групою, яка діє в своїх власних інтересах; 3) слід розмежовувати поняття «участь народу у реалізації судової

влади» та «судова демократія», котра є ширшою концепцією, оскільки охоплює окрім першої згаданої правової категорії і низку конституційних засад судочинства, котрі реалізуються на практиці;

- висновки щодо розуміння феномену транспарентності судової влади як комплексного засадничого терміно-поняття, котре акумулює у собі ціннісні характерні принципи здійснення правосуддя, які пов'язані із трьохвимірним механізмом взаємодії «держава – судова влада – громадянське суспільство»;

- підходи до визначення форм участі народу у реалізації судової влади: безпосередньої (через механізми прямого залучення народу до здійснення правосуддя) та опосередкованої – через формування органів судової влади; висновки щодо доцільності ототожнення понять «участь народу у здійсненні правосуддя» та «безпосередня участь народу у реалізації судової влади», виходячи із більш ширшого поняття – участі народу у реалізації судової влади, що ґрунтується на ідеї, відповідно до якої судова влада має бути суб'єктивно контрольованою народом, котрий є носієм демократичної влади в суспільстві;

- положення, відповідно до яких сучасні конституційні моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади відрізняються між собою за своєю структурою та функціональним наповненням, формою участі народу, а також ступенем впливу такої участі на прийняття судових рішень та правозастосування;

- у ході аналізу історіографічної матриці як інструменту визначення конституційних тенденцій досліджуваного інституту – структуризацію етапів його розвитку у зарубіжних державах та на теренах України;

- юридичні та культурно-ідеологічні аспекти модернізації суду присяжних в Україні;

набули подальшого розвитку:

- висновки, відповідно до яких правову категорію «народний суверенітет» не можна повноцінно розуміти без врахування верховенства права, верховної влади народу, конституціоналізму та загальної концепції демократії; підкреслено, поняття «народовладдя» не є тотожним народному суверенітету,

оскільки навіть за наявності народовладдя у державі принцип народного суверенітету може не бути реалізованим;

- наукові положення, відповідно до яких феномен демократії є першоосновою формування керівних начал безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, а остання визначена правова категорія є важливим компонентом демократизації публічної влади в цілому; демократія створює умови для активного залучення громадян до управління державними справами, водночас використання інструментів народної участі у реалізації судової влади здатне посилити такі демократичні засади, оскільки передбачає здійснення правосуддя із залученням громадськості, що дає можливість громадянам відчутти власну значущу роль у забезпеченні справедливості, а також сприяє зміцненню довіри до судової системи, що є ключовим аспектом демократичного суспільства;

- положення щодо первинного у понятійно-категоріальному апараті досліджуваної проблематики поняття «народ», розуміння якого є фундаментальним для визначення механізмів та принципів, які лежать в основі демократичних процесів у судовій системі; встановлено, у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади поняття «народ» може розглядатись як: сукупність всіх громадян держави, незалежно від їхніх індивідуальних характеристик (вік, стать, національність тощо); суверенний носій влади, від імені якого здійснюється державна влада, у тому числі і правосуддя (залучення громадян до реалізації судової влади є прямим втіленням принципу народного суверенітету); суб'єкт конституційно-правових відносин, котрий володіє певними правами та обов'язками у сфері реалізації судової влади;

- висновки, згідно яких Конституція України має виняткову інструментальну цінність у забезпеченні основоположних засад судочинства (стаття 129), зокрема, права на справедливий і публічний судовий розгляд;

- положення, відповідно до яких реалізація судової влади – це процес виконання судами свого функціонального призначення, котрий передбачає правосуддя, судовий контроль, судове самоврядування та участь народу через різні форми залучення; правосуддя безперечно є основною формою реалізації судової влади, котра передбачає різні види судочинства (конституційне, цивільне,

кримінальне, адміністративне тощо), а участь народу у реалізації судової влади є серед іншого закріпленою у Конституції України через інститут суду присяжних, котрий є відображенням принципу народного суверенітету та визнання народу повноцінним суб'єктом влади;

- висновки, відповідно до яких у той час, як мирові судді часто є частиною «інституційного» правосуддя, суди звичаєвого права функціонують на іншому рівні; у таких судах, які широко використовуються в Африці, Азії та деяких інших регіонах, вирішення спорів базується здебільшого на звичаях і традиціях громади, а не на писаному законодавстві; суди звичаєвого права є особливими тим, що порядок їх функціонування не завжди регламентується національним законодавством (конституцією чи іншими нормативно-правовими актами), проте вони часто залишаються єдиним доступним механізмом для вирішення конфліктів у віддалених традиційних громадах;

- пропозиції щодо впровадження інституту мирових суддів для України.

1. Оцінка достовірності та новизни наукових положень, висновків, рекомендацій, що містяться в дисертації.

Достовірність наукових положень, що містяться в дисертації, обумовлена сучасним методологічним рівнем виконаних досліджень та сучасним статистичним обчисленням результатів. Вони відповідають поставленій меті й задачам. Робота базується на достатньому за обсягом первинному матеріалі (опрацьовано 903 джерела).

Методологічна основа дослідження охоплює такі компоненти: наукові підходи (дескриптивний, атрибутивний, есенціальний, інтеракційний, людиноцентристський, міжкомплементарний); принципи наукового пізнання (детермінізму, об'єктивності та універсальності); методи наукового дослідження.

У ході дослідження було застосовано філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Найбільш ефективними для здійснення конституційно-правового дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади стали такі з них: *діалектичний метод* став важливим

інструментом для конституційно-правового аналізу взаємозв'язку між загальнотеоретичними концепціями демократії, народного суверенітету та безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, оцінки динамічних змін у взаємодії громадянського суспільства та судової влади (вся робота); *герменевтичний метод* було застосовано для інтерпретації та глибшого розуміння конституційно-правових норм та аналізу правових текстів із врахуванням еволюції змісту понять, пов'язаних із народовладдям у правосудді (Розділи 2, 3, 4); *метод моделювання* було використано для формулювання авторської класифікації сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади (Розділ 3), надання пропозицій щодо впровадження ефективної моделі інституту мирових суддів для України (підрозділ 4.3); 5) *метод аналізу* був застосований для поетапного аналізу кожного аспекту досліджуваного інституту та дозволив окремо вивчити його елементи, сприяв системному огляду наукової літератури, нормативних актів і позицій правознавців, а також допоміг зрозуміти поточний стан досліджуваної проблеми (вся робота); *метод синтезу* був застосований на етапі формулювання висновків та дозволив оцінити досліджуваний інститут як цілісну правову категорію (вся робота); *методи індукції та дедукції* застосовано для формування узагальнень щодо ролі та значення досліджуваного інституту у системі конституційного права (підрозділ 1.2), виокремлення загальних ознак ефективності досліджуваного феномену (Розділ 4); *формально-логічний метод* став основою структурованості та послідовності дослідження та забезпечив наукову обґрунтованість кожного етапу наукової роботи, переконливість і доказовість отриманих наукових висновків та практичних рекомендацій у конституційно-правовому дослідженні (вся робота); *метод історіографічної матриці* був використаний для здійснення системного аналізу та упорядкування історичних джерел та правових актів, що відображають розвиток та трансформацію безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у різні історичні періоди (Розділ 2).

Репрезентативність авторських положень у роботі обґрунтована, зокрема, із допомогою *методу соціологічного опитування*. Для досягнення високого рівня

значущості результатів дослідження було проведено кілька етапів опитувань серед різних груп респондентів у межах трьох фокус-груп.

2. Значення отриманих результатів для теорії і практики.

Теоретична та практична цінність роботи полягає у тому, що сформульовані в дисертації висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути використаними у:

- *науково-дослідній роботі* – для подальшого аналізу інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, поглиблення знань про його історичні витoki, понятійно-категоріальний апарат, характерні особливості, моделі такої участі, перспективні напрямки модернізації цього інституту, а також для розширення наукових поглядів про демократію, народовладдя, феномен народного суверенітету, транспарентність судової влади;

- *нормопроектній та правотворчій діяльності* – для вдосконалення законодавства з питань функціонування суду присяжних, а також з метою впровадження інституту мирових суддів в Україні;

- *правозастосуванні* – задля вдосконалення механізмів громадського контролю за діяльністю судової влади, укріплення демократичних основ судової влади в Україні, забезпечення розвитку судової системи, орієнтованої на захист прав людини, справедливості і підзвітності державної влади перед народом (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Верховного Суду від 23.09.2024 р.);

- *освітньому процесі* – при розробці програм, робочих планів, навчально-методичних матеріалів, конспектів лекцій, словників, довідників, підручників та посібників з конституційного права України, конституційного права зарубіжних держав, порівняльного конституційного права; під час викладання дисциплін: «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Права людини», «Конституційно-правові засади участі народу у реалізації судової влади»; для вдосконалення основ суддівської освіти в аспекті юридичних та когнітивно-поведінкових особливостей взаємодії із присяжними у рамках судового процесу (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Національної школи суддів України від 16.09.2024 р.; Акт

впровадження основних положень та результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» від 02.10.2024 р.);

- правопросвітницькій роботі – у рамках забезпечення правового просвітництва населення з метою підвищення рівня його правової культури, а також формування правової обізнаності з питань народної участі у реалізації судової влади.

3. Повнота висвітлення матеріалів дослідження у друкованих виданнях.

Основні положення і висновки дисертації висвітлено у 110 наукових працях, серед яких 34 наукові статті (28 з яких опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 стаття у науковому періодичному виданні іншої держави, 5 статей у виданнях, що включені до наукометричних баз даних Scopus / Web of Science), та 76 тезах наукових доповідей і повідомлень, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях та міжнародних правових школах.

4. Рекомендації щодо використання результатів дисертаційного дослідження.

Впровадження результатів дослідження дозволило автору зробити наступні рекомендації:

1. Встановлено, конституційно-правове дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади є складним, багатовимірним та міждисциплінарним за своєю суттю, що вимагає його розгляду крізь призму цілісної методологічної системи. Методологічний інструментарій предмету дослідження охоплює такі компоненти: наукові підходи (дескриптивний, атрибутивний, есенціальний, інтеракційний, людиноцентристський, міжкомплементарний); принципи наукового пізнання (детермінізму, об'єктивності та універсальності); методи наукового пізнання у

вигляді трьохвимірної структури, котру складають філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи.

2. Підкреслено, безпосередню участь народу у реалізації судової влади, котра є предметом наукового аналізу, доцільно розглядати як інститут, який охоплює сукупність правових норм і принципів, що забезпечують участь народу у здійсненні правосуддя, має власне функціональне призначення та відповідні моделі реалізації. Зазначено, інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, хоча і є частиною системи конституційного права, характеризується тісним зв'язком із іншими галузями права, зокрема, кримінальним та цивільним, а тому має міжгалузевий характер. Досліджуваний інститут створений на виконання конкретної цілі – забезпечення реалізації принципу народовладдя у сфері правосуддя. Зазначене підтверджується і тим, що інститут не може існувати ізольовано від своєї функціональної місії. Його ефективність та доцільність визначаються здатністю виконувати покладені на нього завдання. Успішне виконання цієї місії є ключовим критерієм його життєздатності та досконалості. Репрезентовано функції досліджуваного інституту, серед яких виокремлено установчу, регулятивну, охоронну, правозахисну, аксіологічну, політичну, репрезентативну, культурно-ідеологічну, інформативно-комунікативну та контрольну-наглядову; розкрито їх сутність та зміст.

3. Акцентовано, концепція демократичної легітимності пов'язана із визнанням народу єдиним джерелом влади та повноцінним суб'єктом конституційно-правових відносин, котрий є первинним щодо наділення державною владою. Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у цьому ключі розвивається синхронно з правовою соціальною державою та формуванням громадянського суспільства, відображає верховенство народної влади, закріплює її пріоритет у системі державно-правових відносин та втілює теорію народного суверенітету у реальному житті.

4. Зауважено, конституційно-правові традиції – це не просто відтворення попередніх норм, а динамічна система, яка адаптується до сучасних викликів суспільства. Конституція не лише закріплює наявні традиції у сфері нормативно-

правового регулювання, але і слугує засобом для їхньої модернізації та розвитку. Зміцнення правових традицій відбувається завдяки впровадженню стабільних інститутів, які забезпечують неперервність правової еволюції. Завдяки Конституції держава не тільки зберігає основні правові цінності, але і здатна розширити їхнє застосування. У цьому контексті конституційне право виконує подвійну функцію, позаяк забезпечує тяглість правових традицій та створює правові механізми для їхнього вдосконалення відповідно до потреб сучасного громадянського суспільства.

5. Встановлено, історіографічна матриця як інструмент визначення конституційних тенденцій безпосередньої участі народу у реалізації судової влади використовується для аналізу історичних джерел, особливостей нормативно-правового регулювання та наукових напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених, з метою структуризації та систематизації інформації, що дозволяє більш глибоко зрозуміти розвиток досліджуваного феномену в історичній ретроспективі. Використання історіографічної матриці як методологічного інструменту дозволило здійснити дослідження інституту безпосередньої участі народу у реалізації судової влади за такими критеріями (компонентами): 1) хронологією, котра передбачає аналіз еволюції безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, вивчення ключових історичних періодів, які вплинули на формування її сучасних моделей; 2) географією – шляхом аналізу історико-правового досвіду в окремих зарубіжних державах та Україні. Визначено та проаналізовано ключові етапи розвитку безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у зарубіжних державах та Україні.

6. Наголошено, правосуддя повинно ефективно відправлятися навіть у період війни. Попри те, що повномасштабна російська агресія безперечно акцентує увагу на пріоритеті забезпечення національної безпеки України, правосуддя залишається ключовим чинником підтримання стабільності та забезпечення справедливості в суспільстві. Незалежність судової системи та її здатність ефективно діяти навіть за надзвичайних умов є гарантією того, що конституційні права та свободи залишаються захищеними, а суспільство зберігає довіру до державних інститутів. Рішення про припинення роботи суду присяжних

в умовах воєнного стану було зумовлене надзвичайними обставинами, однак, його наслідки можуть мати тривалий вплив на рівень довіри до судової системи. Після завершення воєнного стану зазначене питання вимагатиме глибокого аналізу, щоб оцінити обґрунтованість такого заходу та його відповідність принципам верховенства права і захисту прав людини.

7. Запропоновано міжнародні стандарти у сфері безпосередньої участі народу у реалізації судової влади згрупувати таким чином: 1) універсальні та регіональні стандарти у сфері прав людини (Загальна Декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950), Американська конвенція прав людини (1969), Африканська хартія прав людини і народів (1981) та ін.); 2) міжнародні стандарти щодо встановлення засад функціонування судової влади, зокрема, забезпечення права на справедливий суд (Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя (1983), Основні принципи незалежності судових органів (1985), Висновок №6 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів (2004), Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (2010) та ін.); 3) міжнародні документи щодо участі громадськості в управлінні державними справами (Кодекс кращих практик громадської участі у процесі прийняття рішень (2009), Рекомендація Комітету міністрів державам-членам про участь громадян у місцевому публічному житті (2001), Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам щодо збалансованої участі жінок та чоловіків у прийнятті політичних і громадських рішень (2003); Додатковий протокол № 207 до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади (2009) та ін.); 4) за умови функціонування виборних мирових суддів – міжнародні виборчі стандарти (Кодекс належної практики у виборчих справах (2002), Висновок Венеційської

комісії щодо запропонованих змін до Рекомендації «Про висвітлення засобами масової інформації виборчих кампаній» (2007) тощо).

8. Репрезентовано авторську класифікацію сучасних конституційних моделей безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, зокрема, виокремлено: 1) *класичну* модель, за якої народ бере участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних за англо-американською системою; присяжні приймають рішення щодо питання факту (вини), а судді виносять вердикт (вирішують питання права); 2) *дорадчу* модель, за якої «народні судді» беруть участь у здійсненні правосуддя разом із професійними суддями та єдиною колегією приймають рішення щодо питань факту та права; 3) *гібридну* модель – поєднує елементи класичного суду присяжних і дорадчої моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади та передбачає розгляд справи єдиною колегією, у якій питання вини вирішують «народні судді», а вердикт приймається разом з професійними суддями; 4) *модель народного правосуддя* – це форма народної участі, за якої правосуддя здійснюється виключно «народними суддями», тобто представниками громадськості.

9. Сформульовано ознаки класичної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади, серед яких: 1) формування складу присяжних здійснюється випадковим чином шляхом жеребкування; 2) участь присяжних у судовому процесі є громадянським обов'язком; 3) кожен присяжний складає присягу служити справедливості, що формалізує їхню відповідальність у рамках судового процесу; 4) чітке розмежування функцій між професійними суддями та присяжними; суддя визначає питання права, приймає рішення щодо допустимості доказів, забезпечує дотримання процесуальних норм та призначає покарання; присяжні займаються виключно вирішенням питань факту, тобто оцінюють представлені докази та визначають винуватість чи невинуватість обвинуваченого; 5) присяжні оцінюють докази, представлені сторонами, та формують своє рішення виключно на основі матеріалів, розглянутих у судовому процесі; до початку судового засідання присяжні не мають доступу до матеріалів справи; 6) присяжні здебільшого не мають права задавати запитання сторонам чи свідкам; 7) у більшості держав класична модель не вимагає мотивування рішень присяжних,

незалежно від того, чи є вони обвинувальними або виправдувальними (винятком є, до прикладу, Іспанія); 8) у значній частині держав рішення суду присяжних можна переглянути лише у випадках істотних порушень процесуального законодавства, які вплинули на законність або обґрунтованість вердикту; у разі винесення виправдувального вердикту рішення присяжних не може бути оскаржене прокурором, що є гарантією захисту прав обвинуваченого; 9) для забезпечення об'єктивності присяжні проходять перевірку на відсутність упередженості, а суддя інструктує їх щодо процесуальних питань та принципів оцінки доказів; 10) для ухвалення вердикту зазвичай необхідна однотайність присяжних.

Проаналізовано досвід застосування класичної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Великій Британії, Шотландії, Ірландії, США, Канаді, Новій Зеландії, Іспанії та Гонконгу.

10. Встановлено, дорадча модель безпосередньої участі народу у реалізації судової влади передбачає спільне ухвалення рішень щодо вини, правової оцінки суспільно-небезпечних дій та визначення заходів державного примусу. У межах цієї моделі «народні судді» разом із професійними суддями у єдиній колегії вирішують як питання факту, так і права. Така модель має два основних історичних корені: німецький і радянський (пострадянський). Німецький варіант, котрий представлений судом шефенів, отримав поширення у низці європейських держав. Радянський різновид передбачав участь народних засідателів, котра фактично була імітацією участі громадськості у здійсненні правосуддя, і був характерний для СРСР та соціалістичних держав.

Проаналізовано досвід застосування дорадчої моделі у Німеччині, Франції, Італії, Данії, Швеції та Японії.

11. Констатовано, особливості імплікативного зв'язку процесуальної форми здійснення судового розгляду та властивих характеристик народної участі у здійсненні правосуддя дозволяють виокремлювати і інші моделі, однією з яких є гібридна, котра характеризується функціонуванням єдиної колегії професійних суддів та присяжних (що є ознакою дорадчої моделі), однак, незважаючи на це, питання вини (факту) вирішують «народні судді», а вердикт приймає колегія

разом. Вирішення присяжними у «гібридному» суді питання факту є характерним для класичної моделі (у дорадчій це питання вирішується у тандемі із професійними суддями). На відміну від класичної моделі, де питання права вирішують професійні судді, у гібридній моделі, як і у дорадчій, вердикт приймається єдиною колегією у складі професійних суддів та присяжних, що дозволяє досягти справедливості в очах суспільства.

Досліджено особливості функціонування гібридної моделі безпосередньої участі народу у реалізації судової влади у Бельгії, Австрії та Республіці Корея.

12. Визначено, модель народного правосуддя передбачає відправлення правосуддя виключно «народними суддями» та є ціннісним прикладом безпосередньої участі народу у реалізації судової влади. В її основі лежить концепція народовладдя, згідно з якою представники громадськості, без залучення професійних суддів, самостійно виконують суддівські функції, включаючи визначення питання вини та призначення покарання. Встановлено за результатами проведеного аналізу, що модель народного правосуддя охоплює інститут мирових суддів та традиційні системи правосуддя (суди звичаєвого права), котрі відповідають вимогам, встановленим у ході дослідження. Водночас, досліджуване поняття не передбачає альтернативні методи врегулювання спорів, зокрема, третейські суди, медіацію, арбітраж тощо. Досліджено специфіку функціонування інституту мирових суддів у Великій Британії, Шотландії, США, Італії та Іспанії.

Здійснено аналіз судів звичаєвого права, котрі функціонують на основі традицій, звичаїв і неписаних правових норм, які мають глибоке історичне коріння в місцевих спільнотах. Визначено ключовими характеристиками судів звичаєвого права такі: 1) вирішення справ базується на місцевих звичаях, котрі хоча і не завжди є формалізованими в законах, часто розглядаються як обов'язкові норми поведінки для членів відповідної громади; 2) суди звичаєвого права, як правило, не мають чітко визначених процедур і правил, характерних для державної судової системи, що дозволяє вирішувати спори швидко та відповідно до специфіки місцевих умов; 3) окрім розгляду цивільних і кримінальних справ, суди звичаєвого права часто вирішують питання сімейного права, земельних

спорів і спадщини, що мають критичне значення для життя місцевих громад; 4) оскільки суди звичаєвого права тісно пов'язані з громадою, то можуть адаптуватися до змін у соціальних та культурних нормах. Досліджено суди звичаєвого права у Замбії, Йорданії, Папуа-Новій Гвінеї, Ліберії, Індії, Афганістані, Намібії та Перу.

За результатами проведеного аналізу особливостей функціонування судів звичаєвого права було зроблено висновок, що до моделі народного правосуддя доцільно відносити такі суди: 1) засади діяльності котрих визначаються Конституцією та/або іншими законами держави; 2) які мають за мету не примирення чи медіацію, а прийняття конкретного рішення, котре може передбачати встановлення відповідальності; 3) рішення звичаєвих судів визнаються державою та можуть бути оскаржені до державної судової системи. Наголошено, таким вимогам з розглянутих держав відповідає Замбія та Намібія. Частково до моделі народного правосуддя можна віднести і Індію, у якій панчаяти, окрім реалізації судової влади, покликані здійснювати функції органів місцевого самоврядування. Водночас у Папуа-Новій Гвінеї, Афганістані та Ліберії звичаєві суди покликані врегульовувати конфлікти шляхом досягнення консенсусу та націлені на примирення сторін. Поряд із зазначеним, потребує подальшого наукового аналізу питання відповідності рішень звичаєвих судів міжнародним стандартам прав людини (Йорданія, Афганістан, Перу тощо).

13. У ході дослідження юридичних та культурно-ідеологічних аспектів модернізації суду присяжних серед іншого було розглянуто такі дискусійні проблеми: 1) питання доцільності застосування термінів «присяжний» та «суд присяжних» у контексті безпосередньої участі народу у реалізації судової влади в Україні; 2) проблемні аспекти визначення ролі та місця суду присяжних у сучасній судовій системі України; 3) питання ефективності нормативно-правового регулювання суду присяжних в Україні; 4) проблемні аспекти визначення розмежування правового статусу присяжного та кандидата у присяжні; 5) проблемні аспекти конституційно-правових вимог щодо відсутності юридичної освіти, виду діяльності, знання норм права чи наявності спеціальних знань; 6) особливості впливу вікового фактору, етнічного походження, релігійних

переконань присяжних на перебіг судового провадження; 7) проблемні аспекти розуміння присяжними судових інструкцій та інших юридичних питань; 8) питання залежності присяжних від думки професійного судді у нарадчій кімнаті, а також проблему зовнішнього впливу на роботу суду присяжних; 9) когнітивні чинники прийняття рішень присяжними у рамках судового провадження; 10) проблему низької зацікавленості громадськості та психологічних бар'єрів в участі у судовому засіданні в ролі присяжних в Україні, недостатності освітніх програм та інформаційних ресурсів, низького рівня правосвідомості і правової культури; 11) особливості гарантій діяльності присяжних.

Наголошено, сукупний ефект розглянутих проблем, відсутність чіткого правового стандарту функціонування суду присяжних в Україні дозволяють говорити про відсутність досконалої (чи найбільш оптимальної) моделі суду присяжних для Української держави. Модель суду присяжних, яка функціонує в Україні на сьогоднішній день, демонструє значну кількість недоліків і потребує ґрунтовного вирішення низки правових та організаційних питань, що дозволить йому стати не лише формальним елементом судової системи, але і справжнім інструментом народної участі у здійсненні правосуддя та гарантом справедливості. Як складний і багатогранний правовий інститут, суд присяжних перебуває на етапі становлення в сучасній судовій системі України.

14. Визначено, конституційно-правовий статус присяжного охоплює такі структурно-рівневі компоненти: 1) загальний статус (регламентований у Конституції та є ідентичним для усіх громадян), 2) спеціальний статус (визначає особливе правове становище громадянина, який бере участь у здійсненні правосуддя в суді присяжних); 3) галузевий статус (характеризує правове становище учасників правовідносин в окремих сферах діяльності, формується на основі норм тієї чи іншої галузі права та визначає особливі права, обов'язки та відповідальність, які стосуються конкретної сфери суспільних відносин; в Україні присяжні мають галузевий статус, який визначається їхньою участю в кримінальних і цивільних справах, вони не лише беруть участь у встановленні фактичних обставин справи, але й разом із професійними суддями приймають рішення щодо питань права); 4) індивідуальний статус (відображає особисті

характеристики присяжного, зокрема, життєвий досвід, професійну діяльність, соціально-економічне становище та особисті переконання, може змінюватися з плином часу та є визначальним аспектом участі громадян у складі суду присяжних, оскільки суттєво впливає на їхню роль у судовому процесі).

15. Констатовано, необхідно впроваджувати на нормативному та організаційному рівнях додаткові механізми захисту конфіденційності присяжних, що сприятиме збереженню їхньої незалежності та довіри суспільства до інституту суду присяжних. У цьому контексті запропоновано такі механізми: 1) анонімність присяжних у судових процесах через використання номерів чи кодів замість імен присяжних у судових документах і під час публічних слухань; 2) запровадження суворих правил щодо доступу до даних про особу присяжного; 3) розробка чітких процедур щодо зберігання, обробки та захисту персональних даних присяжних із дотриманням законодавства про захист інформації; 4) заборона розголошення інформації про присяжних після завершення справи; 5) встановлення посиленої відповідальності за втручання в роботу присяжних, спроби їх залякування або розголошення конфіденційної інформації про них; 6) заборона медіа на публікацію інформації, яка може прямо чи опосередковано вказати на особу присяжного, навіть після завершення судового процесу тощо.

16. Підкреслено, в Україні поки що не існує спеціального електронного кабінету для присяжних як окремої категорії користувачів. Наразі використовується загальна система «Електронний суд», яка надає електронні кабінети для суддів, адвокатів, державних органів, юридичних осіб, інших учасників судових процесів, та дозволяє подання і обмін процесуальними документами в електронній формі через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС). Що цілком закономірно, присяжні могли б отримувати доступ до свого електронного кабінету через систему «Електронний суд», однак, спеціалізованого інтерфейсу або кабінету саме для присяжних поки не впроваджено. Акцентовано, функціонування електронного кабінету присяжного буде корисним для вдосконалення системи правосуддя, оскільки присяжні зможуть миттєво отримувати важливі повідомлення, виклики та інструкції. Зазначене, у свою чергу, забезпечить можливість відстеження статусу

кожного присяжного, включно з інформацією про отримані виклики, явку, причини відсутності та інші важливі дані. Підкреслено, що електронний кабінет присяжного має бути доступним для перегляду тільки для суду та з метою збереження конфіденційності повинен використовувати сучасні системи шифрування та захисту даних для забезпечення безпеки інформації.

Встановлено за доцільне передбачити у електронному кабінеті присяжного можливість доступу до простих для розуміння пересічного громадянина навчальних матеріалів та інструкцій, що сприятиме додатковій підготовці присяжних до участі у судовому провадженні. Зауважено, що присяжним потрібно буде пройти навчання для ефективного користування електронним кабінетом, аби вони мали доступ до необхідних технологій і знали, як користуватися ними. Як рекомендацію для опанування таких технологій запропоновано розробити простий і зручний інтерфейс електронного кабінету присяжного та впровадити технічну підтримку, що дозволить швидко вирішувати можливі проблеми та забезпечувати безперебійне функціонування системи.

17. Акцентовано, персональний склад суду присяжних безпосередньо впливає на характер винесеного рішення. Наголошено, ухвалення рішень у судовому процесі за участю присяжних є складним колективним процесом, що виходить за межі суто індивідуальних міркувань кожного члена колегії. Вердикт формується через взаємодію думок усіх присяжних, що охоплює обмін аргументами, аналіз доказів і досягнення згоди або компромісу. Розуміння когнітивних процесів, які впливають на присяжних під час виконання ними своїх обов'язків, має ключове значення для оцінки їхньої ролі у системі правосуддя. Визначено, у державах, де до розгляду судової справи залучається значно більша кількість присяжних, ніж це передбачено чинним законодавством України, існує переконання, що така різноманітність складу журі відображає мініатюрну модель усього суспільства. Зазначене робить інститут суду присяжних надзвичайно важливим елементом громадянського життя, котрий прирівнюється за значимістю до виборчого права.

18. Встановлено, для подолання низької зацікавленості громадян у виконанні функцій присяжних необхідно активізувати інформування населення

про цей інститут через масштабні інформаційні кампанії, спрямовані на роз'яснення прав та обов'язків присяжних. Важливим є також впровадження правової освіти у шкільні та університетські програми, що сприятиме підвищенню рівня правової обізнаності серед населення. Наголошено на доцільності розробки рекомендацій для роботодавців, які сприятимуть спрощенню процесу звільнення присяжних від роботи та забезпеченню їхньої участі в судових засіданнях, що не лише полегшить адміністративне навантаження на роботодавців, але і сприятиме підвищенню ефективності виконання присяжними своїх обов'язків у суді.

19. За результатами аналізу досвіду зарубіжних держав у досліджуваній сфері зроблено висновок, що освітні програми для присяжних відіграють критичну роль у забезпеченні їхньої підготовки до виконання обов'язків. Коли такі програми не є достатньо розвиненими або взагалі відсутні, це створює труднощі у формуванні належних знань про правові норми та процесуальні правила. Запропоновано основні положення програми попередньої підготовки, формулювання мети, пропозицію щодо тривалості підготовки та орієнтовні модулі програми навчання присяжних. Зазначено, метою цієї програми доцільно визначити надання присяжним необхідних знань та навичок для ефективної участі у судовому процесі, зокрема щодо оцінки доказів, розуміння правових інструкцій та ухвалення зважених рішень, а також психологічної підготовки до участі у судовому засіданні. Визначено за доцільне передбачити тривалість підготовки – 3 дні (з можливістю коригування залежно від характеру справи). Така тривалість програми попереднього навчання для присяжних обґрунтована практикою підготовки присяжних у багатьох державах, а також необхідністю забезпечити належну кореляцію між повнотою охоплення тем та збереженням ефективності навчання. Наведено орієнтовний перелік модулів навчання: *Модуль I. «Основи функціонування судової системи та роль присяжних»* з темами: 1) конституційні засади судочинства; 2) роль професійного судді, прокурора, адвоката та присяжних у судовому процесі; 3) конституційно-правовий статус присяжних, їх права та обов'язки; 4) етичні вимоги до присяжних. *Модуль II. «Оцінка доказів та інші юридичні питання»* з темами: 1) типологія доказів; 2) особливості розуміння основних юридичних категорій у рамках судового провадження; 3) судові інструкції та їхня інтерпретація; 4) психологічні та

когнітивні аспекти прийняття рішень. *Модуль III. «Практичні навички та симуляція судового процесу»* з темами: 1) моделювання судового процесу; 2) відповіді на питання та роз'яснення можливих складнощів, з якими можуть зіштовхнутися присяжні. Визначено, у ході попередньої підготовки доцільно використовувати такі форми роботи як лекційні заняття, практичні семінари, моделювання судових процесів, дискусії, групові обговорення. Акцентовано, навчання присяжних додатково сприятиме частковій затримці у судових провадженнях, однак це не суттєвий недолік порівняно із значними перевагами щодо забезпечення якості судового процесу, котрі можна отримати.

20. Встановлено, впровадження інституту мирових суддів для України передбачає три можливі способи імплементації цього інституту: 1) запозичення відповідного інституту на засадах аналогії з успішними моделями функціонування мирових суддів у державах, котрі перебувають в подібних соціально-правових умовах; зазначена модель передбачає запозичення основних принципів та алгоритмів діяльності мирових суддів, які вже довели свою ефективність; 2) використання узагальнених принципів функціонування мирових суддів, характерних для певної групи зарубіжних держав; у цьому контексті можна розглянути два основні зразки – англійський та французький; 3) «індивідуальне» впровадження інституту мирових суддів з урахуванням національних особливостей та реального стану судової системи України через здійснення глибокого аналізу проблем, з якими зіштовхується українське правосуддя на місцевому рівні. Підкреслено, вивчення і застосування зарубіжного досвіду не означає сліпого копіювання. Досвід інших держав, навіть тих, котрі відрізняються за територіальним устроєм чи іншими сутнісними характеристиками, пропонує можливість проаналізувати ефективність різних варіантів до вирішення подібних проблем. Наголошено, запровадження інституту мирових суддів сприятиме зменшенню навантаження на місцеві суди та покращить доступ до правосуддя на рівні громад, проте успішне впровадження мирового судочинства не вирішує всіх структурних проблем, що існують у судовій системі України.

Надано пропозиції щодо впровадження інституту мирових суддів для України:

I. Прийняти Закон України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів», в котрому слід визначити порядок із врегулюванням засад мирового судочинства, порядок створення мирових суддів, кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду мирового судді,

його повноваження та гарантії діяльності, особливості матеріально-технічного забезпечення, а також процедуру розгляду спорів, що належать до їхньої юрисдикції. Зокрема, серед іншого закріпити такі положення:

1. «Кандидат на посаду мирового судді повинен відповідати наступним вимогам: 1) бути громадянином України віком від 30 до 65 років; 2) мати вищу юридичну освіту; 3) проживати на території своєї мирової дільниці не менше п'яти років; 4) мати щонайменше трирічний досвід роботи у сфері розгляду скарг, заяв, звернень громадян чи іншій юрисдикційній діяльності; 5) володіти державною мовою; 6) мати повагу та авторитет серед жителів відповідної територіальної громади; 7) бути компетентною, справедливою, порядною, чесною особою, відданою своїй справі». «Не може бути мировим суддею особа, яка: 1) має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість; 2) визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною».

2. «Мировий суддя обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Після завершення цього строку особа, яка обіймала посаду мирового судді, може повторно висувати свою кандидатуру для обрання на цю ж посаду. Одна й та сама особа не може обрана бути мировим суддею більше ніж два строки підряд». Встановити, що вибори мирових суддів проводяться одночасно із виборами органів місцевого самоврядування.

3. «Повноваження мирового судді припиняються рішенням відповідної ради як представницького органу місцевого самоврядування у таких випадках: завершення строку, на який його було обрано; неможливість виконання обов'язків за станом здоров'я; порушення присяги; набрання законної сили обвинувального вироку щодо нього; подання заяви про відставку; припинення громадянства; у разі смерті; у разі визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим».

4. Регламентувати можливість оскарження рішень мирових суддів до місцевого загального суду.

5. Встановити основне фінансування із коштів місцевого бюджету.

6. Визначити, що мировий розгляд є альтернативним способом врегулювання спорів (така регламентація не потребуватиме внесення змін до Конституції України, що є неможливим в умовах воєнного стану).

II. Прийняти «Положення про вибори мирових суддів».

III. Привести у зв'язку із впровадженням інституту мирових суддів у відповідність до Закону України «Про мирове судочинство та статус мирових суддів» норми Виборчого Кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших нормативно-правових актів. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади України зобов'язані провести перегляд і скасування усіх нормативних положень, котрі не будуть відповідати положенням вищезгаданого закону, а також прийняти нові акти, спрямовані на реалізацію його норм.

21. Запропоновано варіанти вирішення питання щодо проведення виборів мирових суддів у поточних умовах воєнного стану в Україні, коли проведення виборів відповідно до положень Конституції України заборонено, зокрема: 1) тимчасове призначення з наступним переобранням – встановити тимчасовий порядок, за яким мирові судді призначаються на певний період (наприклад, до завершення воєнного стану); після відновлення можливості проведення виборів такі судді могли б пройти процедуру обрання та підтвердити свій мандат у громаді; 2) призначення на місцевому рівні з громадським обговоренням – «умовно виборний» механізм, котрий передбачатиме призначення мирових суддів відповідними місцевими радами, але з попереднім громадським обговоренням на загальних зборах громадян, або шляхом внесення ініціативи на розгляд ради; звичайно, таке рішення теж буде тимчасовим, однак, дозволить врахувати позицію громади, хоча й без офіційного голосування на виборах; 3) післявоєнний план і підготовка до виборів – шляхом розробки та законодавчого закріплення чітких критеріїв для проведення перших виборів мирових суддів одразу після скасування воєнного стану, що дозволить провести попередню підготовку, забезпечити інформування громадян та кандидатів та сприятиме швидкому проведенню виборів, щойно це стане можливим.

ВИСНОВКИ

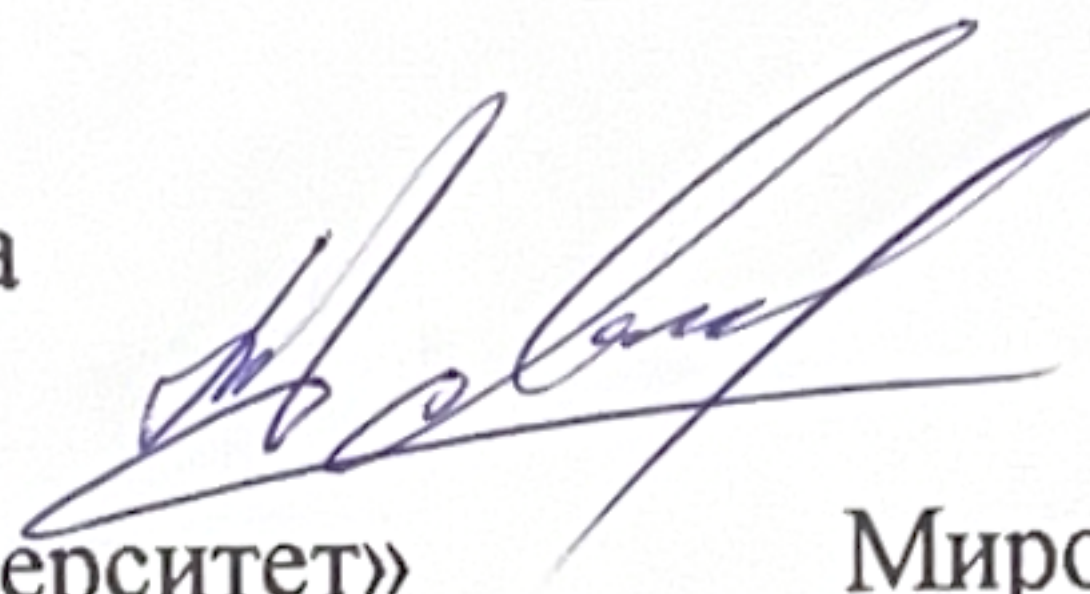
Дисертаційна робота «Інститут безпосередньої участі народу у реалізації судової влади: конституційно-правове дослідження» Берч Вероніки Вікторівни, яка представлена на здобуття наукового ступеня доктора наук в галузі знань 81

Право за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» є кваліфікованою комплексною завершеною науковою працею, в якій містяться наукові положення та науково обґрунтовані результати, що є суттєвим внеском у розвиток науки конституційного права.

Дисертаційна робота відповідає вимогам пунктів 7, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 р. та наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» і може бути представлена до офіційного захисту.

Рецензенти:

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Мирослава БЄЛОВА

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Світлана ГРЕЦА

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Олександр ПШКО